

Миодраг ЈОВАНОВИЋ\*

## ПАЛАТАЛНЕ АФРИКАТЕ И ЕКСПЛОЗИВНИ ДЕНТАЛИ НА КРАЈУ РИЈЕЧИ У ГОВОРИМА ЦРНЕ ГОРЕ

*Апстракт:* Испитивање је имало за циљ да се утврде прецизне изоглосе простирања одређених појава везаних за палаталне африкате и експлозивне дентале у црногорским говорима и да понуди валидна објашњења за оне најважније. Домети процеса  $\acute{h}$ ,  $\acute{h} > j$  те степен губљења  $t$  и  $d$  на крају ријечи, укључујући и позиције сантхија, били су у првом плану. Но, заједно са главним проблемима анализирани су и неке сродне појаве.

*Кључне ријечи:* артикулација, дистрибуција, палаталне африкате, финална позиција, сантхи, црногорски говори, експлозивни дентали, инфинитив, акценат, звучност/безвучност

1. У свим је народним говорима, па и црногорским, јасно уочљива тенденција губљења консонанског материјала, а многи процеси који у крајњем имају за посљедицу извјесна ограничења у дистрибуцији палаталних африката и експлозивних дентала везана су управо за крај ријечи.

### ПАЛАТАЛНЕ АФРИКАТЕ

2. Појачана присутност гласова  $\acute{h}$  и  $\acute{h}$  у црногорским говорима, због тога што су ове африкате настале у резултату најновијег јотовања, донекле је смањена њиховом нестабилном дистрибуцијом на крају ријечи, односно, у различитом степену, зависно од говора до говора, њиховом замјеном у финалној позицији сонантом  $j$ . С обзиром на категорије ријечи у којима се јавља, ширину и интензитет процеса лакше је провјери-

---

\* Ванредни професор Филозофског факултета у Никшићу

ти пратећи судбину безвучне африкате – уз то, ионако већи број могућности са гласом  $-h$  на крају додатно је повећан израженим губљењем вокала  $u$  из инфинитива ( $-hu > -h$ ), тј. тако смо добили тзв. супинску форму инфинитива. Тиме ћемо и почети наше анализе<sup>1</sup>.

2.1. Од свих црногорских говора прелазак  $-h > -j$  скоро је досљедно извршен само у говорима источноцрногорског дијалекта: *дђј, нђј, утђј, ижљђј утуј, рђј, повуј, испђј*; а ријетка употреба  $-h$  своди се само на инфинитиве који поред обрасца глагола прве врсте: *замр̂h, д̂иh се, забр̂eh, ст̂ъ<sup>а</sup>h* припадају и типу промјене глагола треће врсте: *замр̂кнут, д̂игнут се, забр̂екнут*<sup>2</sup>. Сигурно да и старина Стевановићеве монографије (1935. година) оставља одређену резерву – наиме, данашњи говори источноцрногорског дијалекта подразумијевају много више облика на  $-h$ . Да се проток времена у овој појави не може занемарити свједочи нам и ситуација у црногорским говорима источнохерцеговачког типа: док је у говорима Вушовићевог дијалекта источне Херцеговине  $-h > -j$  на крају ријечи врло често, у опису говора Пиве и Дробњака, десетак година касније, Јован Вуковић сматра да је од варијанти са  $-h$  и  $-j$  у супинској форми инфинитива лик са  $-h$  много обичнији, дотле новија истраживања говора околине Дурмитора, која је учинио Милија Станић, упућују на све мању употребу форми са  $-j$  – они се „све више губе и осећају готово као архаични”. Успостављању африкате  $-h$  на крају ријечи, по његовом мишљењу, додатно доприноси чињеница што се у Ускоцима у посљедње вријеме све више употребљавају књижевни инфинитиви: *дђhu, љhu, прђhu*<sup>3</sup>.

Ситуација слична ускочком биљежи се и у сусједним говорима околине Колашина – мада су обје изговорне могућности обичне на цијелом подручју, стандардне форме су чешће<sup>4</sup>. Ипак, резултат  $-h > -j$  (*pej*,

<sup>1</sup> Заправо, ова истраживања започели смо и раније радом *Изговор и дистрибуција африката у дурмиторским говорима* (На извору Вукова језика, VI научни скуп, зборник радова, Фондација Вукове задужбине Жабљак – Шавник – Плужине, 2010, 87–101), који су добра основа за упоређивање говора Дурмитора са другим црногорским. Додуше, и у овом смо раду, у мањој мјери – кад нам се учинило нарочито важним – вршили одређена поређења.

<sup>2</sup> Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека ЈФ V, Београд 1935, 38–39.

<sup>3</sup> Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 23; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938–1939, 33; Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ XX, Београд 1974, 118.

<sup>4</sup> Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 12, Одј. умјетности, књ. 2 (1981), 86.

леј) у овим је говорима аналогичом проширен и на глаголе на *-сти* (*с'ѝј* – *с'ѝсти*, *срѝј* – *срѝсти*). Идући даље ка југу Црне Горе, примјери са *-ћ* > *-ј* још су малобројнији. Иако је још 1931. године за средњокатунско-љешанска села Цуце, Бјелице, Озриниће и Ђеклиће М. Малецки констатовао да *-ћ* не прелази у *-ј*<sup>5</sup>, Митар Пешикан, три и по деценије касније, овакав закључак донекле релативизује – „ипак се на целој територији *СК-Љ* може чути понеки пример промене”<sup>6</sup>. Сличне је учесталости и прелазак *-ћ* > *-ј* у говору Бјелопавлића, који се може сматрати прелазном зоном између говора херцеговачког и зетско-јужносанџачког типа<sup>7</sup>. Међутим, још даље, у црногорским приморским говорима, форма инфинитива на *-ј* губи на интензитету – ову могућност све више потискује најчешћа варијанта, тј. пропуштање изговора финалног *-ћ*, као дио општије тенденције редуковања крајњег сугласника (нарочито у позицијама сантхија, али и на крају говорног такта). Но, то још не значи да се *-ј* никако неће чути – на примјер, у паштровском говору: *нећу мѝј тољкѝ*, *нијесѝ<sup>а</sup>(м) мѝслиѝ* да ћу *дѝј* до *о<sup>а</sup>ѝгѝ*, *неће* они *мѝне рѝј* ништа; све више истискује из употребе варијанта *рећу* > *ре-*: како ћу ти *рѝ(ћу)*, *дрѝгѝ пѝ(т)* ће *дѝ(ћу)* на *кафу*, *мѝ(ж)еш ѝ(ћу)* ће *ѝеш*, па *ћемо нѝ(ћу)* *зѝје(д)но*, *нећу ниће* из *Бѝдвѝ нѝ(ћу)*, не *мѝже помѝ(ћу)* ништа; а у савременим приморским говорима све више је примјера са изговореном безвучном африкатом: па *ћемо те* и *помѝћ*, *испѝћ* *мѝса знѝ свѝк*, он је *мѝгѝ умѝћ*, *јѝ* ћу *прѝћ*, *имѝ сѝ<sup>а</sup>(м)* ће *побѝћ*, *трѝбѝ о<sup>а</sup>ѝгѝ смѝћ*, не *мѝже тѝ* *нико наћ*, *мѝрѝ ѝћ* на *рабѝту*, *ниѝеси смѝѝ ѝћ*, *дѝћ* у *кѝћу*. Уз то, у свим овим говорима је присутан и књижевни лик глагола на *-ћу*: ко је *ћиѝ* *мѝгѝ* је *побѝћу*, *мѝгѝ* је *дѝћу*, *ћиѝ* не све *пѝтѝћу*, да ће *дѝћу* *бијелѝ* *ланѝѝ*, *мѝгѝ стѝћу* и *ѝтећу*, све се то *мѝгло избѝћу*. Од свих наведених могућности реализације ових глагола у црногорским приморским говорима, она са *-ћ* > *-ј* је најнеобичнија. А у говору приморског залеђа, континенталном говору Црмнице, *пѝј*, *мѝј* једва да се понекад могу чути<sup>8</sup>.

На расположивом материјалу из својих говора дијалектолози су покушавали да установе разлоге преласка *-ћ* > *-ј* у супинској форми инфинитива. На примјер, Митар Пешикан (*СК-Љ*, 128) сматра да „порекло *ј* код глагола треба тражити у футуру, можда најпре у 3. л. мн. (с об-

<sup>5</sup> Mieczysław Małecki, Charakterystika gwary Cuców na tle sąsiednich dialektów czarnogórskich, *Lud sloviański* II/2 (1931), A, 239.

<sup>6</sup> Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗб XV, Београд 1965, 127.

<sup>7</sup> Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб XXIII, Београд 1977, 47, 59, 169–170.

<sup>8</sup> Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, Београд 1940, 283.

зиром на старији облик енклитике: *tē*), јер се ту испред енклитике морало развијати *j*, било да пођемо од *dojt* било од *doħ*". СК-Љ говори потврђују чак и форму од *dojt*: *dōjте* ви тамо (127), која се у 3. л. мн. футура биљежи и у околини Колашина – стр. 169 (а нема је у доста сродним дурмиторским говорима): *dōjте, snājте се, svūjте* ве; говорима источноцрногорског дијалекта (87): *помōjте, ижљѣjте, испѣjте, лѣjте*; и само у једном бјелопавлићком селу Слатини – *рѣjтē, нōjтē* док су укупно гледајући у области Бјелопавлића футурске форме *рѣjћу, рѣjћеш* обичније – потврђене у селима Миокусовићима, Шобајићима и Косовом Лугу (48). Иначе су ове форме простог футура у црногорским говорима шире распрострањености – има их и у дурмиторским говорима: *nājће, dōjће, прōjће, nājћемо* (*Пива и Дробњак*, 33; *Ускоци*, 257); а с друге стране, непознате су црногорским приморским говорима, као и говору Црмнице – тамо је срастање са општим дијелом инфинитива, осим у понеком изузетку, досљедно спроведено: *dōће* он *ōpē*(т), *рѣко dōћу, nāћеш* посō, *dōће, dōће, nāће* се *нѣко, нōћеш* до *гōре, рѣћу* ти, *dūћу* се, *ижљѣће* књига. Прости облик инфинитива, настао у сантхију редукцијом и асимилацијом (*doħuћу > doħћу > doћу*), вјероватно је најчешћа могућност у већини савремених црногорских говора – једино испитивач говора Ускока (258) мисли да је од свих могућих реализација футура (у позицијама инфинитив + енклитика) књижевна форма *наћи ћу* ипак најобичнија.

2.1.1. Што се глаголске системе тиче, *j* је у говорима Црне Горе редовно на крају у презентској форми 2. л. једн. глагола *хтјети* – *ој*; и негативној форми – *неј*<sup>9</sup> (осим приморских). У говорима Црногорског приморја ови облици имају књижевну морфолошку физиономију – ако занемаримо најчешће пропуштање изговора иницијалног *x*, наравно. Књижевне форме *(x)оћеш* и *нећеш* конкурентне су дијалекатским *ој* и *неј* и у другим црногорским народним говорима. Штавише, у вези са речцом *ли* симплификација изговора може бити и већа: *о-ли* (и на Приморју). Прелазна фаза *ој-ли* ка *о-ли* засвједочена је у говорима источноцрногорског дијалекта (39) и дурмиторским говорима (*Пива и Дробњак*, 33; *Ускоци*, 118).

2.2. Прелазак палаталне африкате *-ħ > -j* у финалној позицији потврђен је и у другим категоријама ријечи: у именицама – *помоћ, ноћ*; у

<sup>9</sup> Дијалектолози нијесу сасвим сагласни у тумачењу појаве: да ли је у питању проста редукција – *(x)оћеш, нећеш > ој, неј*, или чување старог оптатива хоць – в. детаљније у: *Изговор и дистрибуција африката у дурмиторским говорима*, 89, фусн. 11.

непромјенљивим ријечима – *већ*, *синоћ*, при чему је варијанта са изговореним *ћ* у неким црногорским говорима више, а у другим мање обична.

2.2.1. Именице су на неки начин повезане са непромјенљивим ријечима – у адвербијалним изразима као *по сву ноћ*, у *поноћ*; или су у вези са глаголима: *помдћ/пдмоћ*, *мдћ*, *припомдћ/припдмоћ*. Реализација *-ћ > -j* код ових ријечи има правце простирања сличне супинској форми инфинитива, само се чини да је интензитет појаве у неким областима нешто слабији. На примјер, ликове *помој*, *ној* на Црногорском приморју, у паштровском говору, нијесмо никако ни чули. Иако је процес преласка палаталне африкате *-ћ > -j* у овим именицама потврђен и у дурмиторским говорима ипак је варијанта са *-ћ* на крају на путу устаљивања (*Пива и Дробњак*, 33; *Ускоци*, 118). С друге стране, у сусједним (и у великој мјери сродним) говорима околине Колашина, у којима се књижевне форме у другим приликама чешће биљеже, лик *ној* има „обиљежје правила” (86). Међутим, *пóноћ* се чује и са *-ћ* на крају, мада је у црногорским говорима херцеговачког типа употреба ове лексеме смањена врло фреквентним синонимом *пóноћа*, и све чешћим – уопште у црногорским говорима – стандардним *пóноћи/пдндћи*. Чак се и у говорима источне Црне Горе у овој категорији ријечи поред: *пдмој*, *љ помој*, *ндј*, *пдндј*, *свљмој* понекад провуче и облик са реализованим *ћ*, а такве говорнике Стевановић не сматра чистим дијалекатским типом (39). Припадницима говора централне Црне Горе, и даље према југу, варијанте са *-ћ* су много природније, али и истом говорнику ни замјена безвучне африкате са *-j* на крају није непозната – *СК-Љ* (128), *Бјелопавлићи* (48), *Црмница* (283). Очигледно, факултативност замјене *-ћ* са *-j* у финалној позицији искључиво је везана за именице које имају творбени суфикс *-оћ*<sup>10</sup>. У другим ситуацијама преласка *-ћ > -j* нема: *корâћ*, *бљћ*, деминутиви, попридјевљени партиципи презента (*СК-Љ*, 127); *сдмић*, *зелљмбâћ*, *срдâћ*, *сулљнгâћ*, деминутиви на *-ић* (или *-аћ*) – *Колашин*, 86. Уз то, прелазак *-ћ > -j* је необичнији код вишесложних именица. Исти закључци важе и за друге црногорске говоре.

2.2.2. Оцјене изречене за именице готово су до краја релевантне и за приказ ситуације у непромјенљивим ријечима. Књижевно *већ* и *синоћ* може изговорити и припадник источноцрногорског дијалекта (39), док *вљј* и *сљној* у околини Колашина (86), попут *ндј*, има обиљежје правила. За разлику од именица, *-j* се на крају ријечи спорадично може чу-

<sup>10</sup> У овом правцу размишљају: Мато Пижурца (*Говор околине Колашина*, 86) и Митар Пешикан (*СК-Љ*, 127).

ти у приморском паштровском говору –  $j\dot{a}$  сь<sup>3</sup>(м) *веј* риѣшиѣо; напоредо са пропуштањем изговора безвучне африкате: што је *Йво сѣно(ћ)* рѣкѣ, *ве(ћ)* су били; те далеко најобичнијом варијантом са изговором гласа *-ћ* на крају ријечи. У другим црногорским говорима степен употребе *сѣноћј*, *вѣј* потпуно одговара реченом за *ноћј*, *пѣмоћј* и сл. – СК-Љ, 128; *Пива и Дробњак*, 33; *Ускоци*, 118; *Бјелопавлићи*, 48; док их у лику са *-ј* у говору Црмнице истраживач овог говора Бранко Милетић као могућност не помиње.

3. Број могућности за супституцију звучне палаталне африкате *-ћ* на крају ријечи гласом *-ј* сразмјерно је мањи – неки прилози и речца *год* (и њихове композите). Међутим, у неким је дјеловима Црне Горе, супротно од стања са безвучном африкатом *-ћ*, процес *-ћ > -ј* досљедније спроведен – тако су на примјер у околини Колашина (86) *кѣј*, *свѣј-кѣј*, *нѣкуј* увијек са финалним *-ј* – Пижурица даје само једну потврду за *кућ*. Ни у дурмиторским говорима ови се прилози не појављују са гласом *-ћ* на крају – консонатска варијација *-д* (или са покретним вокалом *а*) / *-ј* једина је дилема говорника са Дурмитора – овамо су у употреби и два прилога необичног фонетског лика: *вѣј < оvdје* и *ноћј < ондје* (*Пива и Дробњак*, 33). Промјена је обавезна и у области Зетске равнице и другим источноцрногорским говорима (39). У староцрногорским говорима (СК-Љ и црмничком), као и бјелопавлићком говору, *-ћ > -ј* у овим прилозима истих је размјера као и прелазак *-ћ > -ј*, тј. *кѣј*, *нѣкуј*, *свѣј* је обичније са *-ћ* него са *-ј*. Од свих црногорских говора највећу шароликост могућих ликова ових прилога имају приморски говори. У Паштровићима се *свѣћ*, *кућ*, *свѣћкућ* често чује: на Пржнѣ и *свѣћ* ѣмѣ, или ко зна *кућ*, ѣмѣ ји *свѣћ*, *свѣћкућ*; није необична ни промјена *-ћ > -ј*: слѣбодно *свѣјкуј*, *свѣјкуј* шѣта(ј), ни ми је *кѣј* да бјѣжѣ(м); али су форме са покретним вокалом *-е*: *кѣће* ће, нѣмѣш *кѣће*, свѣко јѣтро одѣо *нѣкуће*, у резерву и *свѣће*, *свѣће* нѣшиѣ, не бјѣжѣ(м) *нѣкуће*, мѣ се раштркасмо *свѣћекуће*, пребѣрѣли *свѣће* около Ограђѣницѣ (понекад и са покретним вокалом *-а*: *кѣћа* ћемо, *кѣћа* ћеш) ипак у овој области далеко најчешћа варијанта.

3.1. Изгледа да је *-ј* на крају ријечи, у говорима Црне Горе, умјесто *-ћ*, најраширеније у речци *год* – чак је и у СК-Љ говорима, гдје како смо видјели појава *-ћ*, *-ћ > -ј* није нарочито изражена, *гој* обичније него *гоћ* (127), а чешће се чује и нешто јужније у Црмници, у говору у којем могућност изговора сонанта *ј* на крају ријечи иначе још више слаби (283): *кои-гѣј*, *ка(д)-гој* ѣћеш. Више ликова *гој* биљеже се и у говорима Црногорског приморја: ко *гој* се нашѣ мушкѣ, кол(и)ко *гој* мѣ(ж)еш, ѣе *гој* смо конѣчили, докле *гој* ѣни крѣнѣ, која би *гѣј* дрѣгѣ завлѣдѣла, само што

су тамо подједнако очекивани и облици са крајњим *-ћ*: како *гоћ* бӯдѣ, ђе смо *гоћ* почивали, докле *гдћ* ддћу, како *гоћ* мѣ радѣли; а исто тако и облици са пропуштањем изговора крајњег сугласника: што су *го(д)* уфатили, нека нападѣ ко *го(д)* оће, ко *го(д)* бѣо, што би *го(д)* знали, ко *го(д)* владѣ. Крајњи сугласник (*-ћ*, *-д* или *-ј*) не мора се изговорити ни у Црмници (283): ку-гд оћеш, али је ова појава, у односу на степен њеног присуства у приморским говорима, у црмничком говору занемарљива. Ипак, у цијелом појасу Приморја и непосредног залеђа књижевна форма *год* је јако ријетка – у Паштровићима забиљежена само у једном примјеру: колико *год* оћеш. С друге стране, у црногорским говорима херцеговачког типа, какви су дурмиторски, на крају ријечи у речци *год* присутно је колебање у дистрибуцији сугласника *д/ј/ћ*, при чему је варијанта *год* најчешћа, *гој* доста честа, а *гоћ* врло ријетка (*Пива и Дробњак*, 33; *Ускоци*, 118). Интересантно да је у сродним говорима околине Колашина (86) промјена *-ћ* > *-ј* у речци *гој* (и композитама) извршена досљедно, а то је потпуно очекивана ситуација у говорима источноцрногорског дијалекта (39): *кодѣј*, *догѣј*, *кудѣј*.

#### ЕКСПЛОЗИВНИ ДЕНТАЛИ

4. Редукције краја ријечи јесу изражена особина црногорских говора, а посебно су подложне промјенама сугласничке групе у којима је крајњи глас један од експлозивних дентала – *д* или *т*, при чему њихова артикулација или слаби, или, још чешће, потпуно изостаје. Ипак, степен нестабилности финалних сугласничких група је, зависно од тога да ли је на крају ријечи звучни или беззвучни дентал, донекле различит. Сугласничка група *-зд*, за чију провјеру имамо неколико типизираних лексема: *грозд*, *Гвозд* – име мјеста на Дурмитору, *гвозд* (крупна, густа шума), *базд* у понеким је говорима Црне Горе постојанија – у Црмници (179), околини Колашина (105), СК-Љ говорима (113) је, напореда са очуваном групом, дато нешто потврда и за губљење завршног *-д* – мада је у средњокатунско-љешанским оклузива знатно редукована. С друге стране, испитивачи дурмиторских (*Ускоци*, 135) и бјелопавлићког говора (59) констатују његово досљедно губљење. Још је теже донијети поузданије закључке о сугласничкој групи *-жд* – рускословенизми *вожд* и *дажд* нијесу се усталили у народним говорима, те дијалектолози њихову употребу на терену тешко провјеравају.

4.1. Много су фреквентније лексеме са слиједом *ш*, *с* + беззвучни дентал *т* на крају ријечи (*-шт*, *-ст* – посебно са *-ст*). Као и *-зд*, исте је територијалне распрострањености и стабилности употребе и финална су-

гласничка група *-ит* – можда је њена постојаност и мало шири: наиме, у говорима околине Колашина, поред ликова са губљењем крајњег *-т*: *прѣиш*, *прѣгѣш*, *ѡкош*, *нѣвјеш*; од поузданих информатора чује се и очувана: сáмо *прѣгѣшит*, оволикѣ *прѣишт*, *ѡкошт* па нѣвјеш трговац (105). Међутим, код сугласничке групе *-ст* губљење крајње безвучне оклузиве је у овим говорима редовно – спорадично *пѡст* и *Зáпост* Госпѡђин сматра се утицајем књижевног језика. Иста је судбина *-ст* на крају ријечи и у сродним дурмиторским говорима (*Лива и Дробњак*, 32; *Ускоци*, 135–136). Обавезност губљења финалног *-т* карактеристика је и говора источноцрногорског дијалекта (57), Бјелопавлића (59), те црногорских приморских говора. Чуди ситуација у црмничком говору за који испитивач истиче да је нешто чешће губљење гласа *-т* присутно само у бројевима – и у лику [*j*]*ec[m]* (178–179): *шѣс[m]*, *јѣданѡс[m]*, *трѣнѡс[m]*, *седáмнѡс[m]*, *двáдѣс(m)*, *чѣтр[д]ѣс[m]*. „У осталим се речима – закључује Бранко Милетић – крајњи сугласник по правилу чува”; а сматра да је код именица и придјева *-т* враћено аналогијом према осталим падејима. Због природе црмничког говора – прелазна зона између црногорских приморских и континенталних говора зетско-јужносанџачког типа – очекивали смо можда сличну ситуацију и на Приморју<sup>11</sup>. Савремени паштровски говор показао је, међутим, потпуно другачију ситуацију, и од црмничког говора, и од споменика са овог подручја – ова се секвенца у овом говору досљедно упроштава губљењем *-т*, не само у бројевима, већ и у придјевима и именицама на *-ст*: да је ўкопáто *чѣтрнѡ<sup>а</sup>ес(m)*, имáла сѡ<sup>а</sup>(м) *шѣснѡ<sup>а</sup>ес(m)* дѡ<sup>а</sup>нѡ<sup>а</sup>, бѣло је *шѣс(m)*, ки онѣ што ѣмá *двáнѡ<sup>а</sup>ес(m)-трѣнѡ<sup>а</sup>ес(m)-чѣтрнѡ<sup>а</sup>ес(m)* гѡ<sup>а</sup>дѣнѡ<sup>а</sup>, бѣло мáло *шаровѣдрáс(m)*, доживјѣла је *стáрѡс(m)*, ѡн ўзео *влáс(m)*, ѣе је онáј *брѣ<sup>а</sup>ес(m)*, Пáштровиће је спáсѣла *бўднѡс(m)*, ниѣ бѣло у *корѣс(m)*, свáкá ти *чáс(m)*, горѣ *мѡс(m)*. У говору паштровског сусјѣда Црмнице, умјесто потпуног губљења крајњег *-т*, чешћа је дјелимична редукција овога гласа: *бѡлѣс<sup>м</sup>*, *влáс<sup>м</sup>* (179); која се понекад региструје и СК-Љ говорима (113) – у ријечима у којима „има јачег аналошког подстицаја”, при чему је изговор *-т* вјероватнији у једносложним ријечима.

4.2. Могућност реализације финалне сугласничке групе *-ст* у црногорским говорима повећава се чињеницом да је облик глагола на *-сти* код типичних представника увијек без крајњег *-и*. Даљим процесом, односно упроштавањем *-ст > -с*, ове окрњене форме своде се на још

<sup>11</sup> *Паштровске исправе* – документа из Паштровића између 16. и 18. вијека потврђују постојаност финалне сугласничке групе *-ст*.

краће: *кр̄ас, п̄ас, украс/укр̄ас, гр̄ис, см̄ес, ј̄ес, тр̄ес, пр̄ес, м̄ес, пл̄ес, гр̄ес*. Код *с'ѣсти* и *ј̄ѣсти* губљење гласовног материјала с краја ријечи може бити и радикалније: *с'ѣ(сти), ј̄ѣ(сти)*. Ријетко се, осим у говору Пиве и Дробњака (32): оѣш ли м̄усти данас ђвце, св̄у ливаду ће нам *ѡпати*; и понекад у говорима околине Колашина (154): *с̄исти, ј̄ѣсти, до-в̄ести, изв̄ести*; региструју пуне форме инфинитива. У црмничком говору (179) најтипичнији су ликови са дјелимично редукованом оклузивом *дов̄ѣс<sup>м</sup>*, док је, противно тенденцији чувања *-т* у *-ст*, у Црмници израженија тенденција његовог губљења у *ј̄ѣс* (< *јѣсти*).

4.2.1. И код инфинитива на *вокал + -ти* у црногорским говорима честим (али не и обавезним) губљењем финалног вокала *-и* безвучна оклузива *-т* доспјела је на крај ријечи. Форме на *-ти* никако се не помињу у бјелопавлићком (89) и говорима источноцрногорског дијалекта (84). Доста је ријетка код типичних представника средњокатунско-љешанских (179), говора Пиве и Дробњака (32), околине Колашина (154) и црмничком говору (179). С обзиром на прилике у околним говорима, необична је ситуација у Ускоцима (118, 229–230) са једнако заступљеним дужим и краћим формама. Међутим, у говорима Црногорског приморја ликови са реализованом морфемом *-ти* сасвим су обични: нама ни'е ж̄ѣља о'амо *од̄ити*, м̄ор̄али су ике *пред̄ати*, ће ћемо *им̄ати* леж̄иште, и *вӣк̄ати* љз гл̄аса, ја̄ ћу т̄о *потр̄аж̄ити* вал̄а. Наравно, од ових је много обичнија употреба супинске форме инфинитива: ништа не̄ћу *пр̄ӣч̄ат*, ђћемо с̄<sup>а</sup>(д) *од̄ит*, њ̄ему не̄ће *иш̄к̄од̄ит*, ѡнд̄а га м̄ор̄ам *вод̄ит*, да ће не *утоп̄ит*; али није најчешћа могућност – у овој области Црне Горе најприје ће се изговорити инфинитив без крајње морфеме *-ти*: ѡнд̄а ћеш *им̄(ти)* р̄иб̄ѣ, ћ̄аше *п̄ан̄у(ти)* низ је(д)ну тор̄ацу, м̄ор̄ан *п̄аз̄и(ти)* м̄оје, не̄ћемо је *нос̄и(ти)*, м̄оже *бӣ(ти)* пас̄али сте т̄уди'е, м̄ог̄о *пр̄уж̄и(ти)* р̄уку. Ликови без *-ти* обични су и у говору приморског залеђа, који имају донекле прелазни карактер – у Црмници (179–180): шт̄о-ће *бӣ*, к̄ако-ћу *ѡд̄*, не-м̄оже *ѡз̄а*, ѡ-ли га *позн̄а*, не-м̄огу *игр̄а*, ја̄ ћу га *посл̄а*, не-м̄огу *тр̄п̄љ̄ѣ*; а с обзиром на укупну ситуацију у црногорским говорима неочекивано је њихово присуство – штавише, најчешћа могућност – у структурно доста удаљеним говорима околине Колашина (154): *п̄ј̄ѣв̄а, в̄ар̄да, сп̄р̄да, куп̄ѡва, ѡра, см̄ија, запом̄ага, п̄лиј̄ѣв̄ље, зал̄иј̄ѣва* итд. Вјероватно је губљење морфеме *-ти* почело у сантхију<sup>12</sup>,

<sup>12</sup> Бранко Милетић (*Црмнички говор*, 180), а са њим се слаже и Митар Пешикан (*СК-Љ*, 179), сматра да је „губљење *t* морало настати у сандију (вероватно у футуру: *познаћу > ја ћу позна*)”.

испред сродних сугласника, како потврђује материјал из паштровског говора: *о̄п̄асно̄ је б̄ило о̄ст̄а̄(ти) т̄ӯ, о̄п̄е̄(т) ћемо од̄ӣ(ти) да б̄јеж̄имо, ко ће од̄ӣ(ти) до̄ма, ђ̄а̄<sup>в</sup>олу ћемо се в̄р̄т̄а̄(ти) т̄ӯдӣе, не м̄оже н̄ико б̄ӣ(ти) проти(в) гра̄дн̄е; чији су се резултати, нарочито у паштровском говору, ширили и на позиције пред самогласником: ко ће зн̄а̄(ти) љ̄ то в̄р̄ӣеме, м̄о̄ра̄ о̄д̄ӣ(ти) у пл̄анину, да ће га о̄ни *пред̄а̄(ти) љ̄веч̄е, н̄е̄ћеш кр̄еп̄а̄(ти) о̄ гла̄ди; и на крај говорног такта (као и у црмничком говору): др̄ӯг̄ӣ ће м̄о̄жда на̄п̄ис̄а̄(ти), ћ̄ели су их угр̄а̄б̄ӣ(ти), тако ми л̄џ̄<sup>а</sup>ко љ̄мр̄ӣе(ти), н̄е̄ ћ̄ак се про̄мӣен̄ӣ(ти), м̄о̄гло се в̄ид̄је(ти), докле су п̄о̄ч̄ели долаз̄ӣ(ти), т̄о м̄оже п̄о̄(д)н̄ӣе(ти).**

5. Да је разлоге губљења *-т* из супинске форме инфинитива реално објашњавати позицијом сантхија, потврда су и друге категорије ријечи у којима се дентал *-т*, као и *-д*, када се нађу на крају прве, а на почетку друге неки њима сродни консонант, тешкоћа у изговору таквих сугласничких група (дакле, у сантхију) отклања се редукцијом дентала. А појава је, у некима мање у некима више, карактеристика готово свих црногорских говора – стабилност изговора денталних оклузива нађена је само у бјелопавлићком говору.

5.1. За губљење безвучног дентала посебно су погодни прости бројеви: *пет, шест* (о групи *-ст* на крају ријечи већ смо говорили), *девет* и *десет* који имају особину да из сфере самостално акцентоване ријечи лако пређу у проклитике. Одавде се губљење *-т* пренијело и на десетице: *два(д)ес, четрдесе, шесе...* Ови се процеси у сантхију, мада много више код простих бројева, одвијају и у црногорским говорима херцеговачког типа: *п̄е̄ год̄ӣн̄а̄, дев̄е да̄н̄а̄, дес̄е ђ̄а̄к̄а̄, осамд̄есе п̄ӯт̄а̄, ш̄есе год̄ӣн̄а̄ (Пива и Дробњак, 31; Ускоци, 218); п̄е-да̄н̄а̄, дев̄е д̄ин̄а̄р̄а̄, дес̄е к̄ӯћ̄а̄, ш̄езд̄есе(т), седанд̄ес̄е(т), осанд̄есе(т) – Колашин, 151–152.* На путу од изговореног *-т* до његовог потпуног губљења постојала је у дурмиторским говорима, сматра Јован Вуковић (31), прелазна фаза са ослабљеном артикулацијом гласа *-т*: *д̄ес̄е̄<sup>т</sup> ђ̄евој̄а̄ка, д̄ес̄е̄<sup>т</sup> ж̄е̄н̄а̄.* Вјероватно због исте звучности *-т* је, у овим позицијама, испред плозива *п-* и *к-* стабилан глас: *д̄ес̄е̄т̄ п̄р̄ст̄а̄, п̄ет̄ п̄а̄р̄а̄, п̄ет̄ к̄ӯћ̄а̄, дев̄ет̄ к̄о̄л̄ӣб̄а̄.* Идући ка југу, у СК-Љ говорима редукција *-т* у ријечима које чине акценатску цјелину са сљедећом ријечју биљежи се и ван категорије бројева: *п̄ӯ-д̄ва̄д̄ес̄, п̄ӯ-тог̄а̄-д̄о̄ла, п̄ӯ-њ̄е̄га, ј̄едамп̄ӯ(т) – 114;* а опет у овом су говору редукције мање него у Црмници – испитивач црмничког говора (380–381) даје бројне примјере за *пу(т)* и бројеве. Ипак, највећи степен пропуштања изговора безвучне оклузиве *-т* у сантхију без сваке сумње се налази у црногорским приморским говорима у којима је, поред бројева, изражено

губљење *-t* потврђено и код прилога *онет*, именице *пут*, мултипликативних израза са именицом *пут* у основи и сл.: *ɔ̃nɛ̃(t) nãtrãg* не вòдē, *ɔ̃n ɔ̃nɛ̃(t) zãborãvĩ*, пошò *ɔ̃nɛ̃(t) tãmo*, *ɔ̃nɛ̃(t) nĩtã tũmãç*, шéс(т) *nũ(t) se* оперйса́ла, крѣнѹли *ny(t) Kottõra*, више *ny(t) rãçunãn*, двã *ny(t) si* ме повёо, *na'e(ɔ)ʎnũ(t) se* òтворй, *na'e(ɔ)ʎnũ(t) da* нѣће, *nekenũ(t) ne* мòгу, *naũsnũ(t) ti* је, по *sa(t)-dva*. Да је на примјер у савременом паштровском говору појава попримила велике размјере потврђује чињеница да је изговор *-t* овдје јако нестабилан и пред самогласницима (у ситуацијама када је мање напрегнуте артикулације): *ɔ̃nɛ̃(t) ubĩli* нѣко́лико, òтолē су не *ɔ̃nɛ̃(t) ukrcãli*, лагã *ɔ̃nɛ̃(t) ovĩ*, о(н) ймã *dvãdẽscẽ(t) i* пѣ(т) гòдйнã, чѣтири-*ne(t) ovĩjã*, крѣнѹли *ny(t) ovãmo*, *ny(t) ište* кѹћѣ, *na'e(ɔ)ʎnũ(t) ovĩ* рѣче, *je(ɔ)ʎnũ(t) y* кѹћу бй'о. Овакви су примјери у другим црногорским говорима ријеткост: *dẽscẽ ovãcã* (Колашин, 151), *šẽscẽ òvãcã* (СК-Љ, 113); нешто чешће у Црмници (172): *ne-Арнаутã*, *ne-ũdãтиjã* ћерй, *pedescẽ òvãcã*.

5.1.1. Могу ли се утврдити прецизна правила кад ће се, или неће, изговорити безвучна оклузива у позицијама сантхија, пред сродним или несродним сугласницима? Свакако да утицаја на изговарање *-t* има посебан акценат броја, или неке друге ријечи, темпо, интензитет говора, устаљеност синтагми итд., али то иако је тенденција није правило – тако ће се чути и: *pedescẽt dõmõva* и *pedescẽ(t) dõmõva*, *nẽt brãtã* и *nẽ brãtã*, *dẽvẽt slĩkã* и *dẽvẽ slĩkã*, *descet gõdĩnã* и *dese gõdĩnã* и сл.

5.2. У црногорским је говорима опису сугласника *-t* у сантхију веома сличан опис друге денталне оклузиве – гласа *-d*, а његово је несатајање посебно видљиво у предлозима (*од, под, пред, над...*), прилозима (*кад, сад*), али и код других ријечи. Наравно, као и код *-t*, очекиваност губљења звучне оклузиве није у свима иста. У дурмиторским говорима, иако је процес губљења поодмакао и пред африкатама: ò *ђавола, о ђецѣ, ко ђецѣ, прѣ црквõм, посрѣ цйика, по чѣчãр, ка(ɔ) чðек нѣмã живòта*; и пред струјним сугласницима: *пò зйму, ò жита, òткã сѣбе, ò ша-кѣ, кò шатора, по снйѣгом, пò старõс(t), ò злãта, кò жита, кò шпоретã*; појава је најпостојанија уколико сљедећа ријеч баш почиње неком од денталних оклузива: ò *тогã, ò Дунава дõ мора, о дãnãс, ка дõђеш, о тѣбе* ни јãва, *испо Трѣштенова, испре Дãнила, пре тãкйм, оћу са да йдѣм, сасре дõлинѣ* (Ускоци, 136–137). Међутим, пред другим плозивима (безвучним), иако се губљење *-d*, напоредо са варијантом његовог изговора може чути, најчешћа могућност је изговор *-t < -d*, као резултат изједначавања звучно-безвучних неравнина на граници двију ријечи – *насрѣт кућѣ, пòт кесйм, пòт краву, пот крѣветом, òт преладѣ* (Ускоци,

113). И у сродним говорима околине Колашина (197–202) -*д* се најчешће једначи по звучности са наредним сугласником: *пòт кућу, пòт краве, збòрè мàло пòт-пиперски, кòд кўма, кòт пријатеља, òт пушкè, òт кућè, òт Платијā, от-чàрапè, òт-памèти, òт-прехладè*; међутим, подједнако често се и изговарају: *кòд кўма, òд кумòвā, òд кожука...*; док је пропуштање изговора -*д* у оваквим приликама заиста необично: *с'èдè прè-кућу*. Но, у централној Црној Гори, у СК-Љ говорима опрека -*д* + безвучни пловив отклања се редукцијом сугласника из претконсонатске позиције: *о-прèшиè, пре-кўћу* (114); наравно и у другачијем фонетском окружењу: *по-Дврñник, ò-глади, кò-сердāра, пре-зорòм, о-пāс'è смр̀ти, пò-старòс, са-ћу ја дòћ, ка-се смр̀кнè, ка-ти донèсy, одовy-су, отy-су, одонy навāлйли* (113–114). Очигледно да је у овим говорима губљење сугласника -*д* ограничено и зависи „од сугласника којим почиње следећа реч и у зависности од тога колико ове речи чине целину са следећом речју”. Подједнако је очекивано губљење -*д*, али само пред неким денталом и африкатом (рјеђе и пред другом врстом сугласника) и у говорима источноцрногорског дијалекта (102, 106).

У црмничком говору губљење -*д* је још интензивније, не само у овим случајевима него и пред сонантима: *кò-Марè, кò-њèга, кò-ливāдè, ко-Лукè, на-мòстом* (овдје је дошло до изједначавања предлога *над* и *на*), *на-вòјскòм, о-мyкè, о-нйчеса, по-Мèдоо, по-нā(ò)ницòм, испò-носа, поре-мèне, пре-вечèрòм, испрè-ноћи* (168–173). Овај говор познаје губљење звучне оклузиве и пред самогласником: *кò-Ивāна, кò-òкрyжнога судйè, на-òгњом, на-онòм јāмòм, по-òблāке, по-онй кр̀ш, по-онòм смòквòм, пре-òцом, пре-овйè[м] нāрòдом*. Независно од природе гласа којим почиње сљедећа ријеч (сродни, несродни сугласник, самогласник) када се -*д* нађе у финалној позицији – у предлозима, прилозима и другим ријечима, у много већем степену него у Црмници, овај глас се у говорима Црногорског приморја неће изговорити. Језичком осјећању једног Паштровића много више одговарају форме без -*д*, поједине су се толико усталиле да се може рећи да је дошло до својеврсне морфологизације окрњених форми:

унyк му <sup>ј</sup>е *о к̀нерè, ймāм о њèвèрā, нй'есь<sup>а</sup>н имā о нйкòга, ко Милйцè, ко нас неће, на јāгње ко Дуљева, скочйло тy пре нāрòдон, тyнā пре кyћò(м), по тућйно(м) жйвјèт, òрāло се (ј)ада(н) испо м'ь<sup>а</sup>слин'ь<sup>а</sup>*, идèмо *споре тòгā, на сре мòста;*

*кь<sup>а</sup> не лèжйн, нòћу кь<sup>а</sup> чy'ају, кь<sup>а</sup> се вратйн, кь<sup>а</sup> һāy прòћи, кь<sup>а</sup> Вйдо дòћè, некь<sup>а</sup> бйло а сь<sup>а</sup> <sup>ј</sup>е вйше дрyгò, откь<sup>а</sup> сь<sup>а</sup> имā пè-шес гòдйн'ь<sup>а</sup>, сь<sup>а</sup>*

мѡжда чўвају, сь<sup>а</sup> скѡро, сь<sup>а</sup> нїкоме не идѣн, о(н) је сь<sup>а</sup> завршїѡ, нѣћемо сь<sup>а</sup> вѡду просїпāt;

мāло напрїѣ(ѡ) на се врāти, млā(ѡ) чѡвек о двāес и пе-шес гѡдїнѣ<sup>а</sup>, ѱ грā(ѡ) дошб.

У говору Црмнице готово досљедно губљење крајњег -д довело је до престилизације лика предлога *рад* и с њим сложених предлога (169, 171): *рā-бога, рā-тѡгā, рā-дўшѣ, ра-еднѣ* ѡвцѣ, *пѡрā тѡгā*. А у говори-ма Црногорског приморја, у много већем степену од Црмнице, окрње-не форме ових ријечи уопштене су и у позицијама у којима је артикулација мање напрегнута – пред самогласницима: нѣћемо сь<sup>а</sup> о мѣне, што ме нāђе сь<sup>а</sup> о тѣбе, ѡдову из овѣ бāндѣ, некь<sup>а</sup> одїѡ у Повртїцу итд.

Губљење денталних оклузива -д и -т у сантхију у паштровском говору уочљиво је у првом тренутку сусрета са типичним информатором, а специфичан колорит овом говору дају чести примјери редукција ових гласова на крају говорног такта: *јā* ти напрїѣ(ѡ), у ѡстѣ брѡдове напрїѣ(ѡ), мї крѣни нāзā(ѡ), до о<sup>а</sup>дгā рāта дось<sup>а</sup>(ѡ), да дѡђѣ сь<sup>а</sup>(ѡ) / срѣтан ти нў(т), дрўгї нў(т), смрзāвāли се некипў(т), јѣдь<sup>а</sup>н мїнў(т), врāћѣш се ѡпѣ(т), дѡће ѡпѣ(т), не мѡгу некепў(т). Овакви се примјери: *зāлўд, Царїгрā(ѡ)* у говору Црмнице (180), сматрају необичним.

6. Ни начином изговора звучног сугласника -д на крају ријечи црногорски говори нијесу јединствени – теоријски, његов изговор може варирати од потпуне десоноризације, дјелимичног губљења звучности до стања потпуно идентичног књижевном језику. А управо су на простору Црне Горе све ове варијанте потврђене. Уколико се изговори, финално -д у паштровском говору има све особине звучног сугласника; слично је и у Црмници – потпуна десоноризација -д > -т врши се само изузетно: *сāт (сāд), ник.ат* (131), а непозната је бјелопавлићком (58) и средњокатунско-љешанским говорима (102). Глас -д се незнатно обезвучава у Пиви и Дробњаку (48), док испитивач говора Ускока (77) не уочава ни ту малу нијансу губљења звучности. Додуше, много раније, тридесетих година прошлога вијека у никшићком крају Данило Вушовић<sup>13</sup> је потврдио прелаз -д > -т (јāгњāt), извјесни односно полу-прелаз – нѣка<sup>о</sup>/м. Потпуна десоноризација гласа -д у финалној позицији: *грāt, грāt, (х)лāt, Мрғўт, ѐбрāt, ѡбāt, напрїѣт, озāt* карактеристика је говора источноцрногорског дијалекта (56) и једног периферијског приморског говора зетско-јужносанџачког типа – мрковићког<sup>14</sup>. Лексе-

<sup>13</sup> Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, 32.

<sup>14</sup> Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 200.

му *комат*, са досљедним *t* умјесто *-d* на крају ријечи у црногорским говорима, не треба сматрати резултатом обезвучавања – то је ријеч страног поријекла (са изворним *-t*) у којој се *t*, а не *d*, изговара и у медијалној позицији: да се преврнѐш у *кѡмѡте*, исјѐкли свѐга у *комѡте*, у *комѡте* би дѡље (примјери су из паштровског говора).

7. Аналитичан приказ судбине палаталних африката у говорима Црне Горе у финалној позицији, кроз поједине категорије ријечи, тежио је одговору на два важна питања: 1. Утврђивање тачне изгласе појаве преласка *-ћ*, *-ћ* > *-ј*. Иако је на цијелој територији појава позната, ипак се степеном очекиваности изговора сонанта *-ј* на крају ријечи поједини дјелови Црне Горе међусобно разликују. Промјена има широке размјере у говорима источне Црне Горе, мада у далеко мањем степену доста је присутна и у црногорским говорима херцеговачког типа, док су, идући ка југу, снопови изгласа са преласком палаталних африката у глас *-ј* још рјеђи – на примјер, за говор Црмнице (283) се чак сматра да су већини села облици са *-ј* уопште непознати и да је мали број забиљежених примјера у неким црмничким селима унесен са стране. У црногорским приморским говорима форме са *-ј* су нешто присутније него у Црмници, а мање од дурмиторских говора (посебно у неким категоријама ријечи) – међутим, на Приморју ову варијанту све више истискује из употребе и појава пропуштања изговора финалног гласа, као дио општије тенденције у проиобалским говорима. 2. Који су фонетски (или неки други) разлози који су довели до промјене *-ћ*, *-ћ* > *-ј*? Искристалисала су се два мишљења: а) факултативност појаве, сматра Митар Пешикан (*СК-Љ*, 128), упућује на претпоставку о пресудној улози реченичног акцента; б) гласови *-ћ* и *-ћ* доводе се у везу са њиховим понашањем у сантхију, гдје је, у зависности од природе сугласника који су иза њих стајали, код палаталних африката долазило до губљења фрикативног елемента и развијања палаталности до те мјере да су *-ћ* и *-ћ* прелазили у потпуно одређен глас *-ј*. Тако добијени у сантхију преношени су и у друге положаје, па и на крај ријечи (М. Стевановић, *ИЦД*, 39; в. и Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, 48). Прво објашњење могло би важити за говоре у којима се појава јавља спорадично, а друго је свакако ближе говорима у којима је прелазак *-ћ*, *-ћ* > *-ј* у финалној позицији обичнији, у неким чак и обавезан.

8. Иако је редукција сугласника *-d* и *-t* у сантхију присутна у скоро сваком црногорском говору стиче се утисак да је, што се више иде од сјевера ка југу Црне Горе – без обзира на то јесу ли у питању говори источнохерцеговачког или зетско-јужносанцачког типа – могућност про-

пуштања њиховог изговора све се више повећава. Тако је на примјер у централној Црној Гори, у средњокатунско-љешанским говорима, више редукција него у херцеговачким говорима, а мање него у Црмници, а некада појава није подједнако распоређена ни у говорима истога типа – што се СК-Љ говора тиче она је интензивнија у Љешкопољу него у Цуцама, Бјелицама и Загарачу (113). На крајњем југу, у говорима Црногорског приморја, губљење ових гласова је најинтензивније: у свијести изворних говорника лексеме *пут*, *онет*, *нет*, *кад*, *сад*, *од*, *код* итд. присутније су без финалних гласова *-т* и *-д*. Тешко је одредити прецизна правила када ће се у овим позицијама, у било ком црногорском говору, изговорити или пропустити изговор денталних оклузива. Наглашавање обје ријечи повећава могућност њиховог изговора (*nēt dānā*), али не искључује ни варијанту губљења – *nē(m) dānā*.

Miodrag JOVANOVIĆ

PALATAL AFFRICATES AND PLOSIVE DENTALS  
IN MONTENEGRIN SPEECHES

*Summary*

The analytic overview of the allotment of palatal affricates in final position in Montenegrin speeches, through certain word categories, has provided an answer to the following questions: what the exact isogloss of *č*, *đ* > *j* is; which phonetic (or other reasons) have triggered the change of palatal affricates into consonant *j*?

The study has indicated that reductions of the end of the word are, indeed, a feature of Montenegrin speeches, particularly when it comes to consonant groups in which the final consonant is one of plosive dentals (even in the *santhi*) – *d* or *t*, which proved to be most susceptible to changes.

Although these changes have been noted on the whole territory of Montenegro, a difference among Montenegrin speeches has been detected with respect to level of expectation regarding the actual occurrence of such changes.

